

DE TOVERBERG

EEN HOORCOLLEGE OVER
HET MEESTERWERK VAN
THOMAS MANN

door Michiel Hagdorn

College 1. Inleiding

- H1. Van satyrspel tot Duits-Europees epos: invloed van de Eerste Wereldoorlog op *De Toverberg*
- H2. Duitse Romantiek: de *Tannhäuser*-legende
- H3. Friedrich Nietzsche, *De geboorte van de tragedie*: de toverberg als apollinische façade

College 2. Historisch-politieke achtergronden

- H4. Uitbreken van de Eerste Wereldoorlog: Duitslands 'ideeën van 1914'
- H5. Thomas Mann: van romantisch-conservatieve naar democratisch-ethische levenshouding
- H6. Verwerking in *De Toverberg*: Hans Castorps ontwikkeling – Lodovico Settembrini

College 3. Structuur van de roman

- H7. De roman als ideeënsymfonie: Leitmotieven
- H8. Oost en West: de tegenstelling Apollinisch-Dionysisch als structuurprincipe

College 4. Sigmund Freud en de psycho-analyse

- H9. Van erfelijke degeneratie naar neurose - opkomst van de psycho-analyse
- H10. Hans Castorps ontwikkeling: terugkeer van het verdrongene
- H11. Dubbelzinnig beeld van Freud en de psycho-analyse

College 5. Mynheer Pieter Peeperkorn

- H12. Reïncarnatie van Dionysos – een persoonlijkheid
- H13. Peeperkorns betekenis voor Hans Castorp
- H14. Gerhart Hauptmann als model

MICHEL HAGDORN

Drs. Michiel Hagdorn is literatuurwetenschapper, gespecialiseerd in Duitse en Duitstalige literatuur, muziek en (cultuur-)geschiedenis. Hij doceert aan meerdere instellingen over met name 'Klassiker' (o.a. Johann Wolfgang von Goethe, de 'Roman-tiker', Heinrich Heine, Richard Wagner, Thomas Mann, Franz Kafka, Günter Grass). Daarbij beschouwt hij hun werken altijd in de intellectuele en historische context en behandelt hij zowel culturele en biografische achtergronden als literair-technische aspecten. Zijn website: www.michielhagdorn.nl.

GOETHE INSTITUT AMSTERDAM

Deze uitgave is tot stand gekomen i.s.m. het **Goethe Institut Amsterdam**

Het Goethe Institut is de wereldwijd actieve culturele instelling van de Duitse Bondsrepubliek.

Het bevordert de kennis van de Duitse taal in het buitenland, onderhoudt de internationale culturele samenwerking en verstrekt informatie over het Duitse culturele, maatschappelijke en politieke leven; aldus geeft het Goethe Institut een veelomvattend beeld over Duitsland.

Kijk voor meer informatie op: <http://www.goethe.de/ins/nl/ams/>

Synopsis van het hoorcollege DE TOVERBERG

College 1. Inleiding

Ontstaan van de roman

- 1912 Katia Mann in Waldsanatorium te Davos, bezoek Thomas Mann.
Voltooien *De dood in Venetië*
- 1913 Aanvang schrijven *De Toverberg*, als “satyrspel” bij de tragedie *De dood in Venetië* (overeenkomsten *De dood in Venetië* en *De Toverberg*)
- 1914 Uitbreken Eerste Wereldoorlog: “Dienst mit der Feder”, patriottische essays *Gedanken im Kriege, Gute Feldpost, Friedrich und die Große Koalition* - conflict met broer Heinrich
- 1915 Onderbreken schrijfproces *De Toverberg*, gevorderd tot en met ‘Hippe’ (Vierde hoofdstuk) Begin *Betrachtungen eines Unpolitischen*, uitputtende behandeling romantisch-conservatief, Duits-nationaal wereldbeeld; de huidige tijd wordt gezien als een strijd tussen de (Franse, romaanse) Verlichting en de (Duitse) Romantiek
- 1918 Verschijning *Betrachtungen eines Unpolitischen* – nederlaag Duitsland, revolutie
- 1919 Hervatten *De Toverberg* – uitbreiden tot Duits-Europees epos
Heroriëntering politiek-maatschappelijke ideeën - Republiek van Weimar
- 1922 Rede *Von deutscher Republik*, openlijke verklaring voor de Republiek van Weimar
Verzoening met Heinrich, vanaf nu inzet voor democratie en tegen opkomend fascisme
- 1923 Voltooien *De Toverberg*
- 1924 Verschijning *De Toverberg*

Twee ontwikkelingen tijdens het schrijfproces *De Toverberg*, terug te vinden in de roman:

1. Thomas Manns politieke bewustwording > *De Toverberg* krijgt politiek-maatschappelijke lading, evolueert van een “satyrspel” naar een Duits-Europees epos.
2. Van romantisch-conservatief naar ethisch-rationeel-democratisch wereldbeeld - ontwikkeling Hans Castorp: van een onzekere onvolwassen jongeman met een romantische verheerlijking van ziekte en dood naar een autonome jong-volwassene met een ethische levenshouding.

Duitse Romantiek: de *Tannhäuser*-legende

*Nun will ich aber heben an,
Tannhauser zu besingen
und was er wunders hat getan
im Venusberg darinnen.*

*Dort blieb er sieben Jahre lang
und lebt in Freud' und Liebe;
ein Sünder wurde er genannt,
dem der Himmel verschlossen bliebe.*

*Und wie er kam vor'n Venusberg,
da klopft er an die Pforte:
„Frau Venus, lasst mich freundlich ein,
mich verlangt nach diesem Orte!“*

Eerste drie strofen van de volksballade, ± 1500

De zeven jaren hebben de symbolische betekenis van een afgeronde periode (zoals bv. in de Bijbelse notie van de zeven vette en zeven magere jaren), maar ook van een 'kosmos op zich' (de zeven dagen van de week), een eigenlijk niet-getelde eenheid (in sprookjes: de wolf en de zeven geitjes, de zevenmijlslaarzen etc.). Vanwege de getalssymboliek duikt het getal zeven steeds weer op in *Der Zauberberg*. Zo ook 'zevenslaper in de hierboven geciteerde passage: een knaagdier dat zo wordt genoemd omdat het een winterslaap van zeven maanden zou hebben,- in werkelijkheid is dit langer. Een bijzondere werking van Venus op Tannhäuser is, dat deze zijn tijdsbesef verliest,- net zo zal het Hans Castorp gedurende zijn verblijf van 'zeven jaren' op de 'toverberg' vergaan.

'Toverberg'-motief: motief van een berg met magische aantrekkingskracht, waardoor degenen die eraan toegeven verloren gaan voor het christelijk-deugdzame, gezonde leven onder de mensen.

De Venusberg in het Hürselgebirge bij Eisenach: sage over de 13e-eeuwse dichter-zanger Tannhäuser, overgeleverd in een volksballade van rond 1500. In de tijd van de Romantiek (begin 19e eeuw) vele eigentijdse bewerkingen (o.a. door Ludwig Tieck, Achim von Arnim en Clemens Brentano, Ludwig Uhland en Heinrich Heine) of navertellingen (o.a. Jacob en Wilhelm Grimm in *Deutsche Sagen*). De bekendste bewerking van de Tannhäuser-ballade is de romantische opera van Richard Wagner, *Tannhäuser und der Sängerkrieg auf Wartburg* (1845).

Typisch romantisch motief: de Romantiek heeft talloze beelden voortgebracht over de verleidingen en gevaren van het romantische, dat een (erotisch-) verleidelijke lokroep is, maar tevens een kracht van de dood; bijvoorbeeld Goethes ballade *Erkönig* en Heines *Loreley*.

Friedrich Nietzsche, *De geboorte van de tragedie*: de toverberg als apollinische façade

"Thans opent zich als het ware de Olympische toverberg en toont ons zijn wortels. De Griek kende en ondervond de verschikkingen en gruwelijkheden van het bestaan: om überhaupt te kunnen leven moest hij daarvoor de glanzende droomgeboorte van de Olympiërs stellen. Het enorme wantrouwen tegen de titanische machten van de natuur, de boven alle kennis meedogenloos trokende Moira, de gier van de grote mensenvriend Prometheus, het verschrikkelijke lot van de wijze Oidipus, de vloek over het geslacht van de Atriden, waardoor Orestes tot moedermoord wordt gedwongen, kortom die hele filosofie van de woudgod, samen met haar mythische voorbeelden waaraan de zwaarmoedige Etruriërs te gronde zijn gegaan - konden de Grieken door die kunstmatige tussenwereld der Olympiërs steeds opnieuw te boven komen, of in ieder geval verhullen en aan de blik onttrekken. Om te kunnen leven moesten de Grieken deze goden scheppen, uit diepste noodzaak: welke gang van zaken wij ons zo hebben voor te stellen dat uit de oorspronkelijke titanische godenorde van de verschrikking geleidelijk aan, door de apollinische drang tot schoonheid, de Olympische godenorde der vreugde werd ontwikkeld: zoals rozen uit doornachtig struikgewas tevoorschijn komen". (uit: *Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik*, 1872 – hoofdstuk 3).

College 2. Historisch-politieke achtergronden

De ideeën van 1914

- Sinds late negentiende eeuw een 'decadente' samenleving die met geweld ten onder zal gaan. Een oorlog of revolutie als reinigend, bevrijdend.
 - Ideeën van Nietzsche (en Wagner) over revolutie en vernietiging burgerlijk-kapitalistische maatschappij – een toekomstig tijdperk waarin de instincten het zullen overnemen van christelijke en Verlichtingsidealen

- Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes* (1918-1922)

- "Sonderweg" Duitsland – Duitse ontwikkeling wezenlijk anders dan van andere (West-) Europese landen Niet romaans (nooit volledig bezet door het Romeinse Rijk, Hermannschlacht 9 na Chr.)
 - niet rationeel, maar: "der deutschen Seele eignet etwas Tiefstes und Irrationales" – "Innerlichkeit", geen kritisch debatteren
 - niet gevormd door de (Franse, politieke) Verlichting, maar door de (religieuze, filosofisch-idealistische, artistieke, muzikale) Romantiek
 - Niet de ideeën van de Franse Revolutie (vrijheid, gelijkheid, broederschap), maar Duitse waarden als trouw, discipline, geloof
 - Duitsland als het land van "Dichter und Denker" – niet van politiek activisme
 - De Duitse burger traditioneel, "kaisertreu" in plaats van parlementair-democratisch
 - Natuurlijke "Gemeinschaft", geen geciviliseerde "Gesellschaft" (Ferdinand Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft*, 1887)
 - militaristisch – niet decadent-rationeel pacifistisch
- Thomas Manns vier "oorlogssessays": *Gedanken im Kriege - Gute Feldpost - Friedrich und die große Koalition - Betrachtungen eines Unpolitischen*
- In *Betrachtungen eines Unpolitischen*: het type van de Duitse "Zivilisationsliterat", die de (democratische) waarden van de Verlichting uitdraagt en daarom verraad pleegt aan zijn Duits-zijn – hierin is Thomas' broer Heinrich Mann te herkennen.

De 'Zivilisationsliterat' in *De Toverberg*: Lodovico Settembrini. Maar veranderd: (1) geen 'landverrader' omdat hij als Italiaan verbonden is met het 'Risorgimento' en dus 'historisch recht heeft op zijn Verlichtingsideeën; (2) een aimabele figuur, met wie Hans Castorp tot het eind van de roman bevriend blijft, bovendien heeft hij (als "Drehorgelmann") romantische trekken.

De oorlog als reiniging (*Gedanken im Kriege*)

"Denken we eens terug aan het begin – die nimmer te vergeten eerste dagen, toen datgene wat we niet meer voor mogelijk hielden losbarstte! We hadden niet geloofd aan de oorlog, ons politieke inzicht was onvoldoende om de noodzaak van de Europese catastrofe te onderkennen. Als zedelijke wezens echter – ja, als zodanig hadden wij diep in ons hart gevoeld dat het met de wereld, onze wereld zo niet meer verder kon gaan. We kenden haar immers, deze wereld van vrede en cancan-dansende welopgevoedheid – beter, pijnlijk veel beter dan de mannen, wier vreselijke missie – ver uitgaande boven hun persoonlijke grootte – het was, deze brand te ontsteken: met onze zenuwen, onze ziel hadden wij dieper dan zij aan deze wereld geleden. Afschuwelijke wereld, die er nu niet meer is, of tenminste niet meer zal zijn wanneer het grote onweer over haar heen is gegaan! Wemelde ze niet van geestesongedierte, als van maden? Broeide en stonk ze niet van de ontbindingsstoffen der civilisatie? (...) Hoe zou de kunstenaar, de soldaat in de kunstenaar God niet moeten prijzen voor de instorting van een vredeswereld, die hij zo zat, zo overweldigend zat was! Oorlog! We voelden reiniging, bevrijding en een enorme verwachting".

De Duitse ziel als diep en irrationeel (*Gedanken im Kriege*)

"Dat het Duitse wezen problematisch is, wie zou het ontkennen! Het is niet eenvoudig een Duitser te zijn, - niet zo comfortabel als het is om Engelsman te zijn en helemaal niet zo'n deftige en aangename zaak het is, op zijn Frans te leven. Het Duitse volk heeft het moeilijk met zichzelf, het vindt zichzelf bedenkelijk, het lijdt soms aan zichzelf tot kwelens toe. Maar, zowel onder individuen als volkeren waren het altijd de meest waardevolle, die het 't moeilijkst hadden. En wie wenst dat het Duits karakter ten gunste van humanité en raison of al helemaal van 'cant' van de aarde verdwijnt, die begaat een zonde. Het is waar: de Duitse ziel bezit iets allerdiepst en irrationeels, waardoor andere, oppervlakkiger volkeren haar ervaren en over haar oordelen als storend, verontrustend, vreemd, ja koppig en wild. Het is haar 'militarisme', haar zedelijk conservatisme, haar soldateske moraliteit, - een element van demonie en heroïek, dat zich ertegen verzet om de civiele geestesgesteldheid als opperst en meest menswaardig ideaal te erkennen. Dit volk is groot, ook op zedelijk gebied – alleen lachwekkende ignorantie verloochent het. Maar aan het zedelijke vervallen wil het niet, en

het druist in tegen haar smaak, van de civilisatie schijnheilige of ijdele ophef te maken. Het is waarlijk het onbekendste volk van Europa, hetzij omdat het zo moeilijk te kennen is, hetzij omdat gemakzucht en eigendunk hebben verhinderd dat de burgerlijke buurlanden moeite doen voor inzicht in Duitsland. (...) U wilt ons omsingelen, afbinden, uitroeien, maar Duitsland, dat ziet u al, zal zijn diepste, gehate Ik als een leeuw verdedigen, en het resultaat van uw aanslag zal zijn, dat u zich met verbazing ertoe genoodzaakt zult zien, ons te bestuderen".

Kenmerk van Duitsland: het zwijgen (*Betrachtungen eines Unpolitischen*)

"Duitslands nationale ethos kan zich qua helderheid niet meten met dat van andere volkeren, het ontbreekt haar, in de eigenlijke en overdrachtelijke zin des woords, aan 'zelfbewustzijn'. Het is niet welbepaald, het heeft zulke 'slechte grenzen' als Duitsland zelf. Zijn grootste zwakte is echter zijn onbereidheid tot het woord. Het spreekt niet goed; en vat men het in woorden, dan klinken die kleingeestig en negatief, zoals de zegswijze dat het niet zaak van Duitsland is, 'ideeën te verwezenlijken'".

Duitsland niet democratisch (*Betrachtungen eines Unpolitischen*)

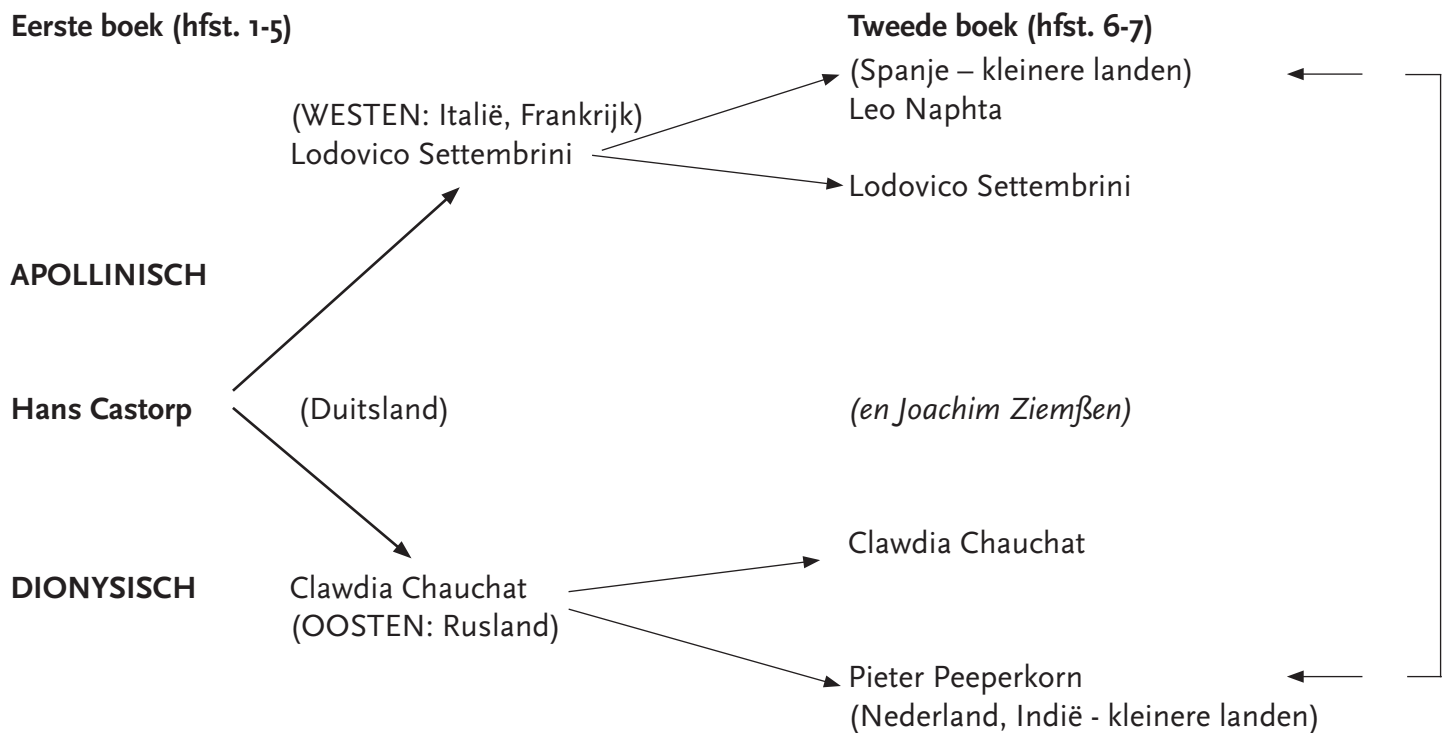
"Ik verklaar dat ik er diep van overtuigd ben, dat het Duitse volk de politieke democratie nooit zal liefhebben, eenvoudig omdat het de politiek zelf niet kan liefhebben, en dat de veelgemaakte 'overheidsstaat' de bij het Duitse volk passende, geschikte en door haarzelf au fond gewilde staatsvorm is en blijft".

College 3. Structuur van de roman

Apollinisch	↔	Dionysisch
Verlichting		Romantiek
verstand		gevoel, roes
dualisme, tegenstellingen		monisme, vloeiende overgangen
kritiek, stellingname, onderscheid		doezelen, dromen
zich teweerstellen		zich verliezen ("moral de se perdre")
filosofie		religie / theologie
Renaissance		Middeleeuwen
helderheid		mysterie
(gearticuleerd) spreken		zwijgen
literatuur		muziek
sociaal-zijn, communicatie		eenzaamheid
begrenzing, eindigheid		grenzeloosheid, het oneindige
licht		duisternis
vorm, structuur		vormeloosheid
vasteland, stad		hooggebergte, zee
landschapscontouren		sneeuw
geuren		geurloosheid
burgerlijkheid		niet-burgerlijkheid
welgemanierd, onderscheid 'u' en 'jij'		ongemanierd, alleen 'jij'
discipline, arbeidsethos		comfort, quietisme (ligstoel)
fatsoen		seksualiteit
huwelijk		erotiek, homoseksualiteit

nut		schoonheid
techniek		kunst
politiek (democratisch, progressief)		niet-politiek (monarchistisch, conservatief)
tijd als progressie		tijd als cirkelgang
voortuitgang		stilstand
leven, gezondheid		ziekte, dood
bewustzijn		het onbewuste
geneeskunde		psychologie (psycho-analyse)
niet-roken, niet-drinken		roken, drinken, roesmiddelen
West: de god Apollo		Oost: de god Dionysos
Frankrijk, Italië, (extreem:) Spanje		Rusland, (extreem:) Verre Oosten

Oost en West: de tegenstelling Apollinisch-Dionysisch als structuurprincipe

De Toverberg is gebouwd op het fundament van tegengestelde polen. Deze zijn geheel te benoemen volgens het schema Apollinisch-Dionysisch:

- Settembrini vertegenwoordigt het Apollinische principe, extreem doorgevoerd (en omslaand in zijn tegendeel) in Naphta.
- Chauchat vertegenwoordigt het Dionysische principe, extreem doorgevoerd (en omslaand in zijn tegendeel) in Peeperkorn.

De twee polen vallen elk uiteen in opnieuw twee tegengestelde polen, en die bevatten op hun beurt ook weer tegenstrijdigheden (tegengestelde polen), - met de oneindigheid in het verschiet. Het steeds verder uiteenvallen van de polen heeft daarbij twee gevolgen:

1. Naarmate een pool, die voor een welomlijnd principe staat (Dionysisch, Apollinisch), weer uiteenvalt in

twee tegengestelde polen, wordt de helderheid ervan aangetast,- en dat in voortschrijdend mate wanneer de deling verder gaat. Vertaald in de personages: wanneer Settembrini ook Dionysische trekken in zich herbergt, of wanneer Chauchat ook een scherp intellect lijkt te bezitten, vervaagt hun schematische karakter.

2. Wanneer een pool tot in het extreme wordt doorgezet, vindt een dialectische omkering plaats: het Apollinisch-intellectuele principe slaat om in het Dionysisch-roesmatige, het Dionysische principe slaat om in het Apollinisch-beredeneerde. Vertaald in de personages: Leo Naphta laat zien dat extreem rationalisme omslaat in irrationalisme (fundamentalisme, lust), Mynheer Pieter Peeperkorn dat de extreme roes omslaat in rationele berekening.

Tenslotte: alle personages, situaties en zelfs voorwerpen (men lette bijvoorbeeld op de stoelen waarop de personages zitten, de kleding die ze dragen, de manicuurset van Hans Castorp, de slecht verzorgde nagels van Madame Chauchat, het koffieservies van Hofrat Behrens en talloze andere details) schijnen op het eerste gezicht louter te fungeren als elementen in een realistisch verteld verhaal, maar blijken tevens een relatie te hebben tot het schema onder de roman, zodat ze dus een symbolische betekenis krijgen. *De Toverberg* is opgebouwd volgend een strenge orde: "Mein Roman ist Struktur" placht Thomas Mann te zeggen.

College 4. Sigmund Freud en de psycho-analyse

Erfelijke degeneratie, de neurasthenicus:

- Cesare Lombroso, *L'uomo delinquente* (1871-76)
- Richard von Krafft-Ebing, *Psychopathia Sexualis* (1886)
- Thomas Mann, *Buddenbrooks. Verfall einer Familie* (1901)

Eerste bloeitijd van Freuds psycho-analyse

- 1900 *Die Traumdeutung*
- 1905 *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*
- 1907 *Der Wahn und die Träume in W. Jensens Gradiva*
- 1908 Die "kulturelle" Sexualmoral und die moderne Nervosität
- 1910 *Eine Kindheitserinnerung des Leonardo da Vinci*
- 1913 *Totem und Tabu*

De dood in Venetië

- "Wat mijzelf aangaat is minstens één van mijn werken, de novelle *Der Tod in Venedig*, onder de rechtstreekse invloed van Freud ontstaan. Zonder Freud zou ik er nooit aan hebben gedacht dit erotische motief te behandelen, of ik had het beslist anders vormgegeven. Als ik een militaire uitdrukking mag gebruiken, dan zou ik willen zeggen dat de these van Freud een soort algemeen offensief is tegen het onbewuste, met het doel dit te veroveren. Als kunstenaar moet ik daarbij bekennen dat deze ideeën van Freud me niet op mijn gemak stellen, ik voel me er eerder door verontrust en gekleineerd; immers, de kunstenaar wordt door Freuds ideeën doorgelicht als door een bundel X-stralen, en tot verwondens toe van het geheim van zijn scheppingsdaad." (Thomas Mann , interview La Stampa, mei 1925)
- "Gevoelens van tijden her, vroege, kostelijke opwellingen des harten, die in de strenge dienst van zijn leven waren afgestorven en nu in zo zonderling veranderde gedaante weerkeerden,- hij herkende ze met een verwarde, verwonderde glimlach. Hij peinsde, hij droomde, langzaam vormden zijn lippen een naam (...)". (*Der Tod in Venedig*, vertaling Hans Hom)

De Toverberg

- "*Was treibt er? Seelenzergliederung? Das ist ja widerlich!*" rief Hans Castorp, und nun nahm seine Heiterkeit überhand. Er war ihrer gar nicht mehr Herr, nach allem andern hatte die Seelenzergliederung es ihm vollends angetan, und er lachte so sehr, daß die Tränen ihm unter der Hand hervorliefen, mit der

er, sich vorbeugend, die Augen bedeckte." (*De Toverberg, Aankomst*)

- "Waarachtig, daar stond hij met uitgestrekte armen en schuins gebogen hoofd achter zijn tafeltje, en zag er ondanks zijn geklede jas bijna uit als de Here Jezus aan het kruis! Het bleek dat Dr Krokowski aan het slot van zijn lezing grote propaganda maakte voor de ziels-ontleding en allen met open armen uitnodigde om naar hem toe te komen. Komt tot mij, zei hij met andere woorden, gij die belast en beladen zijt! En hij liet geen twijfel bestaan aan zijn overtuiging dat zij allen zonder uitzondering belast en beladen waren. Hij sprak van verborgen smart, van schaamte en verdriet, van de verlossende werking van de analyse; hij preee de doorlichting van het onbewuste, leerde de terugkeer van de ziekte tot haar oorspronkelijke gedaante in het bewust gemaakte affect, maande tot vertrouwen en stelde genezing in het vooruitzicht". (*De Toverberg, Analyse*).

De Toverberg

Het waren psychische weerstanden en correctieven, fatsoenlijke en ordenende instincten van – hij had bijna willen zegen burgerlijke aard, onder de nivellerende en beperkende werking waarvan de verkeerde bestanddelen versmolten tot een keurig en nuttig geheel – een hoe dan ook veel voorkomend en toe te juichen proces (...).

In die gevallen namelijk waren beide krachten-groepen, zowel de liefdesdrift als die genoemde tegengestelde impulsen, waaronder vooral schaamte en afkeer vermelding verdienden, een buitengewone, de burgerlijke norm overschrijdende inspanning en harts-tocht eigen. (...) Maar deze overwinning van de kuisheid was slechts schijn, een Pyrrus-overwinning, want het liefdesgebod liet zich niet bevelen, niet overweldigen, de onderdrukte liefde was niet dood, ze leefde, ze probeerde zich in het donker en in het diepste geheim niettemin verder te verwezenlijken, ze doorbrak de kuisheidsban en verscheen opnieuw ten tonele, zij het ook in een andere, onherkenbare gedaante... (...) in de gedaante van de ziekte! Het ziektesymptoom was een verkapte manier waarop de liefde actief werd en alle ziekte was getransformeerde liefde.

(vert. Hans Driessen)

Sigmund Freud Drie verhandeling over de seksuele theorie

Bij de studie van de perversies hebben we het inzicht verworven, dat de seksuele drift heeft te strijden tegen bepaalde psychische machten die weerstand bieden, waaronder schaamte en afkeer zich het duidelijkst hebben voorgedaan. Het vermoeden is gepermitteerd, dat deze machten er de hand in hebben dat de drift binnen de als normaal geldende perken wordt gehouden (...).

Het hysterische karakter verraadt een stuk seksuele verdringing, dat uitgaat boven de normale norm, een toename van de weerstanden tegen de seksuele drift, die ons als schaamte, afkeer en moraal bekend zijn geworden (...).

(De twee uitersten) van al te grote seksuele behoefte en te ver gevoerde afwijzing van seksualiteit. (...) Tussen de aandrang van de drift en het daar tegenin gaan van de afwijzing van seksualiteit doet zich dan de uitweg voor van de ziekte, die het conflict niet oplost, maar het in symptomen probeert te ontgaan, door transformatie van de libidineuze strevingen. Het is slechts een schijnbare uitzondering wanneer een hysterische persoon, bijvoorbeeld een man, ziek wordt aan een banale gemoedsbeweging, een conflict dat niet om een seksueel belang gaat. De psychoanalyse kan dan regelmatig aantonen dat het de seksuele component van het conflict is, die het ziek worden mogelijk heeft gemaakt, doordat ze de psychische processen de normale ontlasting niet schonk.

College 5. Mynheer Pieter Peeperkorn

Mynheer Pieter Peeperkorn: belichaming van Dionysos

- Als Nederlander weliswaar afkomstig uit het westen, maar als koloniaal plantagebezitter verbonden met het Verre Oosten (daarvan getuigt zijn naam: peper), zoals de god Dionysos.
- Geheel gericht op het gevoel en de roes. Verbonden met de instincten, natuur, seksualiteit – en gebruik van alle middelen die deze bevorderen (drank, medicijnen, spel, dans)
- Afkerig van het intellect, geen helder, rationeel taalgebruik; stopwoorden als "perfekt", "absolut" en "afgedaan" schakelen iedere intellectuele twijfel en discussie uit.
- Gericht op het elementaire, het oer-natuurlijke: voor "das Einfache!" en tegen "Raffinements"
- Geen rationeel-ethische maar een elementair-natuurlijke mannelijke visie: vrouwen zijn objecten van verovering, mannen van overheersing.
- Verering voor de natuur, natuurreligie: 'leest' de natuur op (voorspellende) tekenen
- Peeperkorns leven is geboden aan zijn natuur- en gevoelsreligie (religie betekent letterlijk: gebondenheid); als hij tenslotte door ouderdom en ziekte niet meer voldoet aan de "Heilige, vrouwelijke eisen van het leven aan eer en mannelijke kracht", pleegt hij zelfmoord.

Goethe en Tolstoi: „Mein Gott, eine Persönlichkeit!“

- "(...) Wilhelm von Humboldt, die enkele dagen na de dood (van Goethe) verklaarde, dat het merkwaardige erin school dat deze mens als het ware zonder enige opzet, onbewust, louter door zijn bestaan een zo machtige invloed had uitgeoefend. "En dit," zei hij, "nog afgezien van zijn geestelijke creativiteit als denker en dichter, het ligt in zijn grote en unieke persoonlijkheid." Heel goed, maar 'persoonlijkheid' is een noodaanduiding voor iets dat zich au fond onttrekt aan bepaling en benoeming. Persoonlijkheid heeft met geest niet direct van doen, met cultuur evenmin – we bevinden ons met het begrip buiten het gebieden van het rationele, we zijn ermee binnengetreten in de sfeer van het mystieke en elementaire, de natuurlijke sfeer". (Thomas Mann, *Goethe und Tolstoi*, 1925)

Ondergang van de Dionysische mens

Peeperkorns laatste optreden, bij de waterval, is "de ondergang der wereld" waarover hij zelf heeft gesproken. Vooraf is er al, in de natuur zelf, de sfeer van ziekte en dood: men rijdt door een bos dat een "betoverde, morbide aanblik" biedt omdat het "laboreerde aan .. geile slierten, die dreigden het te verstikken". De open plek waar men arriveert, is een extreme versie van Hans Castorps open plek met de beek: geen klein bruggetje, maar een "überbrückte Wald- und Felsenschlucht", geen lieflijk beekje maar een donderende waterval,- een apocalyptisch, "hels spektakel":

- "De watermassa donderden (...) neer met een onzinnig lawaai, waarin alle mogelijke geluiden en toonhoogten dooreen schenen te lopen, gedonder, gesis, gebrul, gejoel, gejuich, gekletter, gedreun en klokgelui – horen en zien zou je er letterlijk van vergaan. (...) Ze meenden achter zich, boven zich, van alle kanten dreigende en waarschuwendende kreten te horen, bazuinen en ruwe mannenstemmen". (Mynheer Pieter Peeperkorn (einde))

Hans Castorp: emancipatie van het Dionysische

Hans Castorp voelt 'Dionysisch', mannelijk "hahnenmäÙig": begeerte jegens Madame Chauchat, rivaliteit en machtsstrijd jegens Peeperkorn. Het komt echter tot een bond van naastenliefde met beiden, gesymboliseerd door de kus: (1) na het bacchanaal: Hans Castorp weigert Madame Chauchat op het voorhoofd te kussen,- alleen een liefdeskus zou hij op zijn plaats vinden. (2) tijdens het gesprek tussen Castorp en Chauchat geeft zij hem een "Russische kus" op de mond: de verteller zet uiteen dat deze zowel "verhevenheid" als "hartstocht" betekent. Op dit moment houden ze van elkaar, maar dit leidt niet tot een herhaling van het vastenavond-avontuur. (3) aan het sterfbed van Peeperkorn: Castorp geeft Chau chat alsnog de voorhoofdkus waartoe Peeperkorn hem eerder had opgeroepen, definitief niet-erotisch.

Hun verhouding is daarmee ook binnen het maatschappelijk aanvaardbare gekomen, Hans Castorp spreekt nu eindelijk, na al zijn eerdere weigeringen, Chauchat aan met “u”.

Gerhart Hauptmann

- "Kortom: een Hollander, zuiper, gifmenger, een intellectuele ruïne, door een liederlijk leven te gronde gebracht, belast met goudzakken en kwartaalkoorts, krijgt van Thomas Mann mijn kleren aan. [door-gestreept: Nog los van het feit dat hij onafgemaakte zinnen stottert, een onhebbelijkheid die ik ook af en toe heb. Het woord 'perfect' gebruik ik niet, maar wel dikwijls de woorden 'afgedaan' en 'absoluut'. Ik ben zestig jaar oud, als Peeperkorn. Als Peeperkorn draag ik wollen hemden en een vest dat tot aan de hals gesloten is. In Hiddensee had ik lange nagels, als Peeperkorn. Beschrijvingen zoals die op bladzijde 349 bewijzen de overname van mijn kleine, bleke ogen en mijn voorhoofd.]" (Gerard Hauptmann, brief 4 januari 1925 aan Samuel Fisher, niet verstuurd)

- "Mijn beste, grote, vereerde Gerhart Hauptmann,

Laat u mij eindelijk aan u schrijven! Ik heb allang gewenst dat te doen, maar heb het niet gewaagd. Ik heb immers een slecht geweten, weet dat ik heb gezondigd. (...) Ik heb me bezondigd aan u. Ik was in nood, werd in verleiding gebracht en gaf daaraan toe. De nood was artistiek: ik zocht naar een gestalte, waarin noodzakelijk en qua compositie al lang was voorzien, maar die ik nog niet zag, niet hoorde, niet bezat. Onrustig, bezorgd en radeloos op zoek kwam ik naar Bolzano [waar Mann een bezoek bracht aan Hauptmann, MH] – en daar, bij de wijn, bood zich aan mij aan, onwetend, datgene wat ik menselijk-persoonlijk nooit en te nimmer had mogen aannemen, maar wat ik – in een toestand van verminderde menselijke toerekeningsvatbaarheid – aannam, meende te mogen aannemen, blind door de enthousiaste overtuiging, het vooruitzicht, de zekerheid, dat door mijn omvorming (want natuurlijk gaat het niet om het leven, maar om een omvorming en stilering die innerlijk überhaupt vreemd is aan de werkelijkheid en daar uiterlijk nauwelijks nog verwachtschap mee heeft), dat daarvoor verreweg de merkwaardigste gestalte van een, daaraan twijfel ik niet langer, merkwaardig boek zou ontstaan". (brief Thomas Mann, 11 april 1925)

Aanbevolen literatuur

Thomas Mann en de zijnen – biografische studies

Margreet den Buurman, *Thomas Mann, Schrijverschap tegen vergankelijkheid* (2010)

Margreet den Buurman, *Het Lübeck van de Buddenbrooks. Thomas Mann in Lübeck* (2011)

Margreet den Buurman, *Thomas Mann en Wagner* (2013)

Prettig leesbare, informatieve én Nederlandstalige boeken over Thomas Mann

Hermann Kurzke, *Thomas Mann. Das Leben als Kunstwerk* (1999)

Wordt beschouwd als de beste Thomas Mann-biografie; laat onder meer zien hoe Mann zijn leven stilerde.

Hans Wysling en Yvonne Schmidlin (Hg.), *Thomas Mann. Ein Leben in Bildern* (1994)

'Fundgrube' voor de liefhebber: groot fotoboek over leven en werken.

Marianne Krüll, *Im Netz der Zauberer. Eine andere Geschichte der Familie Mann* (1993)

Psychologische benadering van de schrijvende broers Heinrich en Thomas en hun familie; met stambomen en foto's.

Marcel Reich-Ranicki, *Thomas Mann und die Seinen* (1987)

Kritisch-liefdevol onderzoek naar de 'achterkant' van Manns schrijverschap. Ook in Nederlandse vertaling verschenen.

Inge en Walter Jens, *Frau Thomas Mann. Das Leben der Katharina Pringsheim* (2003)

Fraaie biografie van Katia Mann.

Op DVD

Der Zauberberg, regie Hans W. Geißendörfer (1982)
Prachtige romanverfilming, verkrijgbaar in korte bioscoopversie (1 DVD) en lange versie televisieserie (3 DVD's)

Die Manns. Ein Jahrhundertroman, regie Heinrich Breloer (2001)
Uitgebreid docudrama over Thomas Mann en zijn gezin, met commentaar van zijn jongste dochter Elisabeth Mann (3 DVD's)

Thomas Mann en de zijnen – autobiografische getuigenissen

Katia Mann, *Meine ungeschriebenen Memoiren* (1974); Ned. vertaling: *Herinneringen aan de tovenaars*
Herinneringen o.a. over ontstaan *De Toverberg*, Gerhart Hauptmann (Pieter Peeperkorn) en de Nobelprijs

Geschiedenis Duitsland

Frits Boterman, *Cultuur als macht. Cultuurgeschiedenis van Duitsland, 1800-heden* (2013)
Goed leesbare en informatieve, hoewel niet altijd nauwkeurige, behandeling van de Duitse cultuur, waarin de Duitse Romantiek wordt beschouwd als de wortel van de catastrofe in de twintigste eeuw

Christian Graf von Krockow, *Die Deutschen in ihrem Jahrhundert 1890-1990* (1990)
Prachtige historische analyse van wederzijdse inwerking politiek-maatschappelijke en psychologische factoren die de geschiedenis van Duitsland hebben bepaald

Stefan Zweig, *Die Welt von Gestern. Erinnerungen eines Europäers* (1942)
Klassieker over de ondergang van de burgerlijke samenleving in twee wereldoorlogen.

Overigen

Michael Maar, *Geister und Kunst. Neuigkeiten aus dem Zauberberg* (1995)
Briljante studie van “kleinere” aspecten van *De Toverberg*, bv. relaties met de sprookjes van Hans Christian Andersen

Thomas Klugkist, *49 Fragen und Antworten zu Thomas Mann* (2003).
Verrassende aspecten van Manns persoon en schrijverschap

Susan Sontag, *Illnes as Metaphor* (1977); Ned. vertaling *Ziekte als metafoor*
Cultuurfilosofische beschouwing, met literaire voorbeelden, van de omgang met onbeheersbare ziektes als tuberculose en kanker.

COLOFON

Home Academy Publishers geeft hoorcolleges uit op cd, als download en streaming. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door de meest boeiende sprekers. Zo kunt u kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank.

Kijk verder op www.HOME-ACADEMY.NL

UITGAVE Home Academy Publishers
Saturnusstraat 60 unit 70
2516 AH Den Haag
Tel: 070 - 3607613
E: info@home-academy.nl

Deze uitgave is tot stand gekomen i.s.m. het **Goethe Instituut Amsterdam**

OPNAME Sandro Ligtenberg (Utrecht, januari & februari 2014)
STEM INLEIDING F.C. van Nispen tot Sevenaer
MUZIEK Cok Verweij
MASTERING Frits de Bruijn

© Copyright 2014 Home Academy Publishers, Den Haag
ISBN 978 90 8530 127 1
NUR 77, 78

Allerechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden veeveelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.

